

DEBRECZEN 200 ÉV ELŐTT.

— Gazdaságtörténelmi adatok. —

Irta: ZOLTAI LAJOS.

A szatmári békekötés, épen úgy, mint az egész országot, Debreczent is felette siralmas állapotban találta. A tiszántúli nagy vidék legjelentősebb kereskedelmi és ipari gőczpontja keservesen megsínyléte a hosszú szabadságharcz viharait. Hiszen arra sem jutott elég ideje a szerencsétlen városnak, hogy a török hódoltsággal járó szertelen szipolyozást s Caraffa generálisnak a 32 éves török uralommal felérő harácsolását, dulását kiheverhesse. A kurucz világ pedig tökéletesen kimerítette a debreczeni népnek viszontagságokban megedzett erejét. A debreczeni res-publica polgársága éveken keresztül önfeláldozó készséggel, hazafias lelkesedéssel látta el Rákoczi seregeit fegyverrel, ruházattal, élelmiszerekkel s más számottevő, nagy összeget fizetett a fegyveres szolgálat váltságdíjával a fejedelem hadipénztárába. De nem a hazának és szabadságnak hőzött emez áldozatok súlya alatt ernyedett el Debreczen termelőképessége és lőn elhagyottá, pusztává számtalan házi tüzhely. Fosztogató, gyujtogató, öldöklő labanczok, németek, ráczok közeledtének hírére hol önként, hol a vezérlő fejedelem és generálisai parancsára többször szétfutott a város népe, csakhogy életét megmentsé, mialatt évtizedek, nemzedékek tisztés, hősies¹⁾ munkájának gyümölcse, temérdek polgári vagyon bitang zsoldosok martalékául dobatott. Majd rettenetes pestis lépett fel (1709—10.), Ezrek és ezrek előtt nyíltak új sírok a czegléd- és hatvan-utczai temetőkben.

Isten csodája, hogy ennyi pusztulás mellett, bár lassan, mégis tudott gyarapodni a város lakossága számban, vagyonban. Már a XVIII. század elején, ha talán nemis a legnépesebb, de mindenesetre — épen mint ma — egyik legtöbb lelket számláló városa vala Debreczen

¹⁾ *Acsády J.* „Magyarország Budavár visszafoglalása korában“ cz. munkájában e kor országot keresztül-kasul járó kereskedő rendeiről írja: „Vakmerő kísérlet volt ez, melyben az illetőnek nemcsak vagyona, hanem élete, személyes szabadsága is kockán forgott s a *debreczeni kupecz* vagy kecskeméti tőzsér, ki ilyesmire vállalkozott, valóban tanúsított annyi bátorságot s végzett oly dicséretreméltó munkát, mint azok legtöbbször, kik a véghelyeken vitézkedtek“.

Magyarországnak. A népesség számára nézve — sajnos — nem rendelkezünk pozitív adatokkal, de hozzávetőleg mégis megállapíthatjuk, hogy Debreczenben 1711. után körülbelül 11,000—13,000 ember élt.

Ugyanis az adókiivetés alapjául szolgáló 1714. évi összeírás a felső járást alkotó Péterfia-, Csapó-, Hatvan-, Mester- (előbb Csemete-) utczákon 1051 gazdát, 634 lakót, az alsó járáshoz tartozó Czegléd-, Varga-, Várad-, Piacz-utczákon pedig 926 gazdát és 513 lakót, vagyis összesen 3124 adóköteles egyén nevét hagyta emlékezetben. Minthogy még akkor nem idegenkedtek a férfiak a családalapítástól, amire különben városi rendeletek is szorítottak minden önállóvá lett czéhbeli mesterembert; a gyermek-áldás is sűrűbben érte a szülőket: a népesség kiszámításánál bátran szorozhatjuk négygyel a 3124 adófizetőt.

Ezt megközelítő népessége Debreczennek már 50 évvel az előtt is volt, 1661-ben, mikor a töröknek tett második¹⁾ behódolásnál 1800 házat írtak össze s az évi török adó 10,000 tallérban állapított meg.

Közvetlenül Caraffa járása előtt, a török uralom minden telhetetlensége mellett is 2247 volt a jó karban lévő házak száma. Ez az eperjesi véreb pedig néhány hét alatt úgy tönkre tette, annyira siralomvölgyévé változtatta Debreczent, hogy 1686-ban már csak 935 polgári és 460 zsellér-ház állott. Ezekből is 64 volt jó állapotban, 604-et középszerűnek minősíthettek; 336 romlásnak indult föld-alatti kunyhónak mondanak; 361 ház tökéletesen elpusztult.²⁾ A várost ért károsodásokat két millió forintra becsülték.

Tizennégy év mulva már félezerrel többre szaporodott a gazdák, a házbirtokos polgárok testülete. Onnan tudjuk ezt, hogy 1700-ban a város 4057 lépés hosszú árkanak újra ásását 1580 gazda között osztotta fel a tanács.³⁾

Társadalom- és gazdaságtörténelmi szempontból még érdekesebb annak felderítése, miből élt Debreczen lakossága. Micsoda foglalkozások voltak és milyen mértékben akkor elterjedve, és miként oszlott meg a lakosság kereseti ágak szerint. Igyekezni fogok e kérdésekre — amennyire lehet — feleletet adni.

Csalódik, aki azt hiszi, hogy Debreczen, mert már akkor is számos és nagy kiterjedésű pusztá tartozott hozzá, kiválólag a földműveléssel foglalkozott. Ugyanazon okok és körülmények, amelyek a kivitelre is termelő földművelésnek fejlődését országszerte akadályozták, Debreczenben is fennállottak. Debreczen város jegyzőkönyvei számtalanszor emlékeznek arról, főként a XVIII. század utolsó évtizedében, hogy a mezőkön

¹⁾ Szücs I. Sz. kir. Debreczen város történelme. II. k. 413. l.

²⁾ Szücs I. Sz. kir. Debreczen város történelme II. k. 477. l.

³⁾ Városi jegyzőkönyv. 1700.

dolgozó szántóvetők, aratók munkája, vagyona, élete biztosítása végett az elszaporodott lopók, tolvajok, rablók ellen puskás, fegyveres őrizőket, polgárokat és német katonákat kényszerült felfogadni a Magistratus. Az utakkal pedig a jó Istenen kívül más alig gondolt. De még ha gondol is, honnan és hogyan szállit követ utak építéséhez, fentartásához az alföld? A közlekedési viszonyok javulásának vajmi keveset használhatott a debreczeni tiszteletes tanács 1696. évi következő határozata: ¹⁾

„A pénzes földektől eddig fizetni szokott bér még helyben hagyattatik, úgy mindazáltal, hogy ebből való jövedelem város szükségére való szénakaszáltatásra és a *mezőn kutak, s gátak csmál-tatására fordítottassék.*“

Buza, rozs, tengeri, zab, árpa és köles, amit természettek, sehova se ment piacra maga lábán, mint a szarvasmarha. Debreczeni eleink tehát nem is törekedtek annál több gabonafélére, szemes életre, a mennyit maguk házi szükségletéhez, a gyakran rajtuk élő katonaság ellátásához elegendőnek gondoltak. Nagy terület volt pedig az, amit felszántottak, bevetettek. Mert földjük volt bőven, több, mint a mennyi a mostani debreczeni határ. Kitűnik ez az 1716-ik évi tanácsi határozatból, amely a gabonaneműek dézmálására vonatkozik. ²⁾ Íme:

„Determináltak, in natura kell dézmálni mindenféle életből. Meghirdetessék: senki nyomtatni ne kezgyen, pecsétet váleson az Városházánál.“

Ugyanekkor dézmások a következő pusztákra küldettek:

„Szentgyörgyi, Zeleméri, Macsi praediumokra, felsőjárás Hegyesi és ház után való földekre, alsójárás Hegyesre, Kösélyszegre, Szepes, Ebes-ház után való földekre; az erdőkön: Sámsonba, Radvánra, K-Bagosra, Guthra, Paczra, Bánkra, Fancesikára, Halápra.“

Az itt felsorolt puszták közül Szentgyörgy, Zelemér, Radván, K-Bagos — körülbelül 10²–12 ezer hold — ma már nem tartoznak Debreczenhez; ellenben akkor is Debreczent uralták az imént nem említett: Máta, Zám, Ohat, Nagyerdő, Monostor, Apafája, Csere, továbbá Elep, Ondod, Bódogfalva, Pallag-puszták, a várost mérföldnyi szélességben övező legelők, Szovát község nagyobb része, s 1701. körül még a ma Mike-Pércshez kebelezett Bodóháza. ³⁾ Sőt ugyanakkor jussot tartott a város a szoboszlóiak által használt Köteles praedium egy részéhez is. ⁴⁾

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. 1696. 373. lap. Febr. 19.

²⁾ Városi jegyzőkönyv. 1716. 916. l. Aug. 2.

³⁾ Városi jegyzőkönyv. 1701. 113. l.: „Bodóházi, bódogfalvi, szepesi, ebesi és paczi zálogba adott részbirtokok visszabocsátása iránt *Tárkányi* Ferencz a várost törvényesen meginteti.“

⁴⁾ Városi jegyzőkönyv. 1701. 178–183. l.

Mindezen puszták és birtokok területe együttvéve jóval meghaladja a husz négyszögmérföldet. E rengeteg területnek körülbelül egy harmada már 200 év előtt is alkalmas volt volna művelésre. De az eke sokkal kevesebbet hasogatott. Mint majd alább egy okiratból látni fogjuk: azt is a legprimitív módon és eszközökkel dolgozták, úgy annyira, hogy ugyanazon bizonyosság szerint a föld az elvetett magvak kétszeresét is alig adta vissza. Valóságos rablógazdálkodást űztek. Bár hosszú ideig hagyták pihenni a földeket, melyeket ez idő alatt legelőnek vagy kaszálónak használtak, de míg szántották, hét évig egymás után, az első év kivételével, akkor se mindenki, szakadatlanul gabonaféléket, köles vagy tengeri után tavaszi, azután őszi, ismét őszi gabonát, majd árpát, ismét árpát vagy zabot vetettek a faekével silányul felkarczott, nem trányázott földbe.

A régi debreczeni polgárság *birtokviszonyainak* két igen jellemző sajátosságát vesszük észre. Az egyik az, hogy magánjogi természetű ingatlan vagyont 1773-ig, a gróf Forgách-féle királyi biztosság idejéig a város nagy kiterjedésű határain egyedül beltelkek és kerti földek alkottak. Az óriási határ többi része, mely részint fejedelmi adomány (Ondód, Nagyerdő, Apafája, Csere, Mátá), részint zálogbavétel útján (Ebes, Szepes, Hegyes, Macs, Bánk, Haláp, Pacz, Szent-György stb.) került a város birtokába, közvagyon természetű volt, melynek haszonélvezetéhez joga volt adója és teherviselőképesége arányában minden polgárnak. Valamint különbözött e puszták megszerzéseinek a módja, azonképen különbözött azok használata is. Bizonyos pusztákon, a legrégibb időktől fogva, kizárólag legelő jószágot tartottak. Ilyen *Mátá* és *Zám* (26 + 13 ezer hold). Szikes, hajdan állandóan vízjárta, ma is folyton nedvességre szomjuhozó talajuknál fogva nem is alkalmasak egyébire. Más pusztákat felváltva fogtak szántás és legeltetés alá. Ilyenek voltak: Ebes, Szepes, Hegyes, Kötélyszeg, Elep, Macs, Zelemér, Szent-György, Pallag, Ondód s később Czuczá.¹⁾ A szántóföldek ismét két osztályt alkottak. Egyikbe tartoztak a ház után való földek; másikba a pénzes vagy béres földek. Minden belteléknek mintegy kiegészítője a külsőség, ami ingyen, jog szerint dukált a házbirtokosoknak. Ez a ház után való föld, a polgár tisztességes megélhetésének nélkülözhetetlen

¹⁾ A *Czuczahát* nevű pusztá, melyen most ház utáni földek fekszenek, a XVIII. század derekán került Debreczen birtokába. 1698-ban új donatios levélnél fogva Vay Abraham szerezte meg. Birtokba vezettetésénél a debreczeni tanács is képviselve volt. Vár. jkv. 1698. 185. l. 1700-ban *Tamási*-pusztá (az alsó Nyírségen) zálogbavevéséről tanácskozott Debreczen. „A Tamási pusztát zálogba kell venni, ha Jármí Ferencz és Bogdányi György 300—400 frton ide adgyák. Meg kell őket hívni contrahálni“. Megkötötték-e velük a kontraktust, erre már csak a magánlevéltár tudna megfelelni.

eszköz, feltétele; föld, mely a mindennapi kenyeret, miért naponta imádkoznak, termi. E bölcös szociális-gazdasági rendszer nyomait már a XVI. század protocolumjaiban is feltaláljuk. De valószínű, hogy eredete még régibb korra nyúlik vissza. Mindazonáltal a ház után való földek rendszere csak az 1773. évi nagy átalakuláskor jegezesedett meg tökéletesen. Ekkor váltak ezek a földek a polgárok magánjogi természetű örök birtokaivá, a házak elválhatatlan tartozékaivá. 1876-ig ház nélkül nem voltak elidegeníthetők s 1893-ig csak a házbirtokosok között képezhettek szabad adás-vevés és csere tárgyát.¹⁾

A ház után való földeket 1773. előtt, eleintén rövidebb, később hosszabb — hétéves — időközökben, a határ különböző részein, leginkább Ondódon, Ebesen, Szepesen, Hegyesen Macson sorshuzás, *nyílhuzás* útján osztották ki az utczák szerint a lakosok között. Innen ered a *nyilas* elnevezés, mely terménnyiséget jelentett, azt a terület-egységet, amely a földek kiosztásánál alapul szolgált. Nyilasonként osztották ki úgy a ház utáni ingyenes, mint a béres földeket. Így olvassuk az 1671. évi jegyzőkönyvben: „Az Monostori földet nyilas számra 24 lépésnyire el kell osztani, azoknak az kiknek földek nincs, fizetésért“. 1675-ben a Monostorra nézve megújítják ezt a határozatot. Ma már csak az 1854-ben örökösített polgári tanyabirtokok és a szőlőskertek területének meghatározására használják a nyilas elnevezést. Egy nyilas tanyaföld 5·6 kat. hold = 9000 □ öl; egy nyilas szőlő 400—600 □-öl.

Mindkét rendbeli földek kiosztásánál fő- és első elv volt: földet gazdák vagyis házzal biró polgárok kapjanak. Lakók és idegenek e közvagyon használatában vagy egyáltalán nem, vagy csak kivételesen, a statutum megsértésével részesülhettek. Irányadó a polgár *tehetsége* és *fizetése*, a közteherviselési képessége és az adó. Vigyáztak arra is, hogy egyetlen illetékes, számottartó polgár el ne essék jussától. De bizonyos korlátolt számú nyilason túl többet senki nem kaphatott. Régebben hat, újabb időben tizenhat nyilas volt a maximum. Akinek ennél több földje volt, revisiók és új osztások alkalmával iziben elvették tőle, hogy jusson olyanoknak is, akiknek semmi nincs, vagy kevés van. Így akadályozták meg a nagybirtokok keletkezését. Még a XIX. század első felében is uralkodott ez az elv másik, igen jellemző sajátsága a debreczeni polgárság birtokviszonyainak.

De már régtől fogva gyakorlatba lehetett az 1894. évi mezőrendőri törvény által is követelt amaz intézkedés, hogy mindenki köteles a neki

¹⁾ Zoltai L. *Birtokmegosztás Debreczenben*. Magyar Gazdák Szemléje. V. évf. 1900. jul—szept. füzet.

kiosztott föld határát megjelölni, még pedig árokkal venni körül. Erre vonatkozik a Mester-utcai lakosok s ugyanazon utca kapitányai között támadt pörben hozott tanácsi végzés 1647-ből, amely így hangzik (Vár. jk. 1647. 99. l.): „Per consuetudinem antiquitus receptam hoc erat moris, quandoeunque distribuerant Terram ad seminandum, quisque fossam pro rata portione curabat suam praeter dominum Amplissimum Iudicem, item, Reverendos dominos Pastores. ac Notarium Civitatis, qui a tali cura etiam si summebant pro se terram, immunes tamen erant in ea ratione etiam de facto par ratio habenda et iudicium forendum, ut exceptis dominis supra notatis viris, reliqui quivis curet fossam suam ad opus Communitatis, hoc addito, quod si domini Exemptores praedicti ratas suas portiones alteri alicui concesserint, is qui hoc ipsum obtinet et habet, etiam Curet“.

Az imént elmondottakat még jobban megvilágítják az itt következő határozatok:

„1673. Ápr. 10. Amplissimus Senatus conclusit: Senki az Város lakosai közzül az Elepen és az Kösel Szegben *ötven lépésnél* szélesebb földet fel ne fogjon, az hossza *tíz annyi*, míg azt meg nem szántya, addig mást ne foghasson fel s csak *három* szántáson birhassa“.

Egyetlen adat, melyből következtetni lehet a régi *nyilas* terménnyiségére. Ez aligha volt több 6259 □-ölnél.

„1696. Febr. 19. Az földek felett való sok villongásokra és panaszokra nézve concludaltatik, hogy mivel most nincsen mód benné, hogy minden földek elosztassanak, kinek-kinek értékéhez és érdeméhez föld inspector Uramék a Regestrumokat revidealván akinek sok vagyon, elszakasszanak belőle és a kinek kevés vagyon, avagy semmi nincsen, annak is juttassanak.“²⁾

1697. Mart. 1. A ház után való földek a mostani revolutiokban igen abalienalodván és sok föld nélkül való lakosok is szükségek felől panaszolkodván, újabban osztassanak el, kinek-kinek tehetségéhez és fizetéséhez képest.“³⁾

„1699. Mart. 13. A Kötélyszeg, hogy el osztassék, determináltatik, az mely lakos penig a Nyilast kiveszi, maga szánca, vesse, ne komplárkogyék (ne üzérkedjék, másnak bérbe ne adja) véle.

A béres vagy pénzés földeket senki másnak kilenczedéből, se pénzen el ne adgya, hanem maga éllye.“⁴⁾

1) Városi jegyzőkönyv. 1671. 174. l. Szept. 24.

2) Városi jegyzőkönyv. 1696. 373. l.

3) Városi jkv. 1697. 34. l. c.

4) Városi jkv. 1699. 429 l.

„1700. Aug. 18. Az Elepen senkinek szántani nem engedtetik, hanem nyugodni hagyatik, annak utánna a város népe között annak rendi szerint osztassék el.

Tettzik közönségesen, hogy a mostan nyert új Hegyes¹⁾ osztassék fel a város lakosai között, hogy annál rendesebben mehessen véghez, rendeltetve (következik a földosztó communitásbeliek névsora), kik holnap mindgyárt hozzáfogván, revidiálják, kinek mennyi földje vagyon, hogy ahhoz képest lehessen a nyilasok osztása“.²⁾

„1701. Mart. 8. Az Elep elosztattása alkalmatosságával instalván némely *köles* földes emberek, deliberaltatik, hogy most az egyszer, mivel nagy erővel törték fel, vessék be, — azután mindgyárt bocássák ki kezökből azoknak, akiknek osztály szerint jutnak azon földek“.³⁾

„1701. Mart. 10. Az Álomszeg (ma Álomzug, Elep és Mátá között) nevű földön a Kötélyszeg mellett, akik eddig szántottanak, instalván, Resolvattatott, hogy ebben az esztendőben a *lágú szántás* meg engedtetik nékiek, úgy mindazáltal, hogy tovább ne száncsák, hanem nyomásban maradjon“.⁴⁾

„1702. Apr. 3. A *ház után* való földek, hogy ujabban elosztassanak végeztetik, mivel sok pusztá fundusokon házak építették és földnélkül sokan szűkölködnek. Kezdődik Csapó-utcán, circulariter Péterfia, Mester, Ujhatvan. Alsó járason Czegléd, Piacz, Várad, Varga“.⁵⁾

Néhány évvel későbből idézem ezeket:

„1714. Apr. 15. Minthogy az *ház után* való Földek felett sok villongások és controversiak vadnak, az elmúlt Pestis alkalmatosságával sok gazdák elholtanak, házaik gazdáik változtanak, noha a szokott 7 esztendei terminus el nem mult, mindazáltal osztassanak ujabban mindkét Járason, Gazdáknak kell adni, nem lakosoknak (lakóknak). Felső Járason következik Mester (t. i. utca) első, Hatvan második,

1) Városi jkv. 1700. 745. l. Jun. 27. Hegyes nevű Praediumnak az a része, (közel 3000 hold. Z.) melyet Szoboszló városa birt zálogban, Gyulai Ferencz úr ő Naga által nekünk adattatván, ugyan jure impignoratitó, revocalta vala ő Nga contraktussat, de Migos Klobusiczki Ferencz Personalis ur ő Nga Protonothariusu Duornikovich János ur eleiben certificaltatván. mind ő Nagát, mind Szoboszló városát per amicabilem a szoboszlaiak a summát fl. 1840. felvévén, már az előtt adtunk volt ezen kívül az urfinak fl. 400, resignaltatik egy jurátus Bossányi Péter által.

2) Városi jkv. 1700. 778. l.

3) Városi jkv. 1701. 80. l.

4) Városi jkv. 1701. 81. l.

5) Városi jegyzőkönyv. 1701. 113. l.

Csapó harmadik, Péterfia negyedik. Alsó Járáson Várad, Varga, Czegléd, Piacz“.¹⁾

A civis olykor olyan földeket is művelés alá fogott, vagy tovább is szántott-vetett, melyek már a pihentetés, legeltetés sorába jutottak. Bizonyítják ezt a meg-megújuló tiltó rendeletek. Ilyen ez is 1694. ápr. 18-ról:

„Az Elepen a бүдös táján, kik a tilalom ellen magok okta gyepeket fel fogtak, megbüntetessenek. Az kik ugyanott szántani akarnak, magokat insinuallyák és proportionaliter osztás szerint akinek mit adnak, ott száncson“.²⁾

Vagy pedig ugyanazon évi április 25-ről:

„A Szepesi Telek körül való régi kerteknek (Szepes ugyanis 100 évvel elébb még megült helység volt) tovább való szántása meg nem engéttetik, aki szánt el tapodtassék és azon fellyül a kik okai voltak 12 forinttal megbüntetessék“.³⁾

Hitvány közbiztonság, ugyanugy e földek használatában kifejtett szokás okozta, hogy a gazdák semminemű értékes beruházást nem tettek a nekik osztott földeken. Azt már említém, hogy talajjavításról szó sem volt. Szállások, tanyák, de még faültetvények is ritkák, talán ismeretlenek is a rengeteg debreczeni határon. A végtelen síkság egyhangúság alig akasztja meg más, csak egy-egy kopár örhalom, magános kutágas, mit jószágaik itatására utcza gazdaságok emeltek a nemes város fájából.⁴⁾ Utszéli csárdák sem integettek biztatólag az elikkadt vándor felé. A Hortobágy hidjánál ugyan a vámszedő és postamester lakása mellé már 1699-ben *korcsmaház* is erigaltatott, de a többi pusztai csapszékek, Kadarc, Látókép, Ludas stb. a már békésebb időkben, a XVIII. század közepe táján meg azután keletkeztek.

Különben a városi hatóság nem is türte sem házutáni, sem béres-földeken a földbe ásott épületeket. Mert akadályozták volna az időközönként váltakozó földosztást. A tanács már 1642-ben tiltja ölak csinálásától az Apafáján legeltető disznópásztorokat. Ez ugyan az erdő védelmére történt.⁵⁾ Jóval később, 1724 tavaszán, hasonló tilalommal találkozunk. Bagonon, Radványon, Guton 82 istálló széthányását rendeli

1) Városi jegyzőkönyv. 1714. 391. l.

2) Városi jegyzőkönyv. 1694. 112. l.

3) Városi jegyzőkönyv. 1694. 113. l.

4) Városi jegyzőkönyv. 1694. 113. l. „A Dári kuttya megbomolván, minthogy Hatvan-utcza 3 nyilas földet bir rajta, megcsináltassa, Biró Uram elégséges fát adgyon“.

5) Városi jkv. 1642. 954. l.

el a tanács, minthogy mind az szolgálatot kerülék, kik ott kinn laknak, mind az erdőben sok károkat tesznek, égetik, csillyezik.“¹⁾

Pedig hogy hajdan, legalább a Szepesen, szállások csakugyan voltak, a gazdálkodás kényelmére, — megtetszik a vajai Vay László által Debreczen ellen folytatott nagy zálogperben felvett tanukihallgatási jegyzőkönyvből,²⁾ ahol is az egyik kihallgatott tanu, *Mátyos* István börvelyi lelkipásztor vallomásáról ezek jegyeztettek fel:

„Mely Szepes nevezetű Praediumnak terrenumán ennek előtte, amint Fatens Uram hallotta, a nemes Collegium Professorainak és érdemes Debreczeni Reformata Eklesia Papjainak *szállás-kertyei* is lettenek légyen: melyeknek helyei mostanában is megtettzenek.“

Ezek a szállás-kertek 1620—1660 között állhattak fenn.

Legelőkről, legeltetésről e kor jegyzőkönyveiben aránylag gyéren fordulnak elő adatok. Holott adományozott és zálogban birt puszták mind a virágzó állattenyésztésért, a bécsi piacra járó állatkereskedelemért halmozódtak össze inkább, mint földművelésért. De úgy kell lenni, hogy a nomád természetű ösfoglalkozás: a pásztorkodás feleslegessé tette írott rendszabályok sűrű ismétlését. A hagyományos szokás, mely nem tűrt változást és új módit, gazdát és pásztort már gyermekkorától fogva egyformán megtanította: mi a rend, jog és kötelesség. Megállapítható, hogy más-más járóföldet jelölgettek ki a lovak, a szarvasmarhák, a sertések legeltetésére. Nehány esetet idézek:

„1694. Apr. 18. Mivel a sertéseknek a Városon való járása az utcákon való utaknak rontására, a város körül penig a fünek és mezőnek kárára szolgál, rendeltetett, hogy senki sem ben, sem kívül ne jártasa a disznát, hanem az Hortobágy mellé hajtassa.“³⁾

„1701. Apr. 24. A lovak legeltetésére a Kötélszeg rendeltetik, egyébféle marha ott ne jártassék.“⁴⁾

„1701. Szept. Ohatot marhajáró földnek kell hagyni.“⁵⁾

„1715. Apr. Minden ember disznait hajtsa ki az Hortobágy mellé. Szorossan publikáltassék.“⁶⁾

„1715. Apr. 23. Az heverő Marhákat az szántóföldek közül minden ember kihajtsa. Publikáltatni kell.“⁷⁾

1) Városi jkv. 1724. 28. l.

2) 1771. Városi közlevéltár. Szám nélkül.

3) Városi jkv. 1694. 112. l.

4) Városi jkv. 1701. 113. l.

5) Városi jkv. 1701. 208. l.

6) Városi jkv. 1715. 582. l.

7) Városi jkv. 1715. 596. l.

Csak juhok legelőjéről, juhok legeltetéséről nem találtam még eddig említést régi jegyzőkönyveinkben. Pedig kétségtelen, hogy a juh-tenyésztés nagy virágzásnak örvendett. 1670 körül egy Szeles nevű nagyon vagyonos polgár 1500 darab juhot hagyott örökösire.¹⁾ Az 1714. évi összeírás több juhásznak nevét hagyta fenn. Gyapjúkereskedéssel a XVII. század derekán többen foglalkoztak Debreczenben. Olvastam ezt is: „Szobószlónak nem engedtetik meg a *téli juhlegeltetés* a Hortobágyon fizetésért sem.“²⁾

A zavargós időkben a távolabb eső pusztákról a város közelébe terelték a méneseket, gulyákat, nyájakat. Akárhányszor fegyveres őrizőket, néha német katonákat fogadott a körültekintő, óvatos tanács a marhák mellé is. Rácز Beszermént őrző labanczok, bujdosó kuruczok, szegény legények sok lovat kifogtak a ménesbül, csapat marhákat elhajtottak a gulyából. Sőt egyszer a szoboszlai hajduk³⁾ 276 darab marhát hajtottak el hatalmasul a debreczeni földről. Sok protestatio után csak harmadnap mulva adták ki Tordai Ferencz főszolgabíró kezessége mellett. Ugyanezen évben, egy hónap mulva báró Broune, gr. Solari gyalog regimeteje Supremus Vigiliarum Praefectusa a Miklós-utczai kertek tekerületeiben ezer marháinknál többet hajtattott össze s negyed napig éhen-szomjan tartotta arestunban. Csak akkor bocsátotta szabadon, mikor a regement fizetésére 4000 rh. forintot fizetett le a kezébe a tanács, de még 6000 frtot követelt ezen felül.

Esötelen, száraz évszakokban az erdős puszták adtak menhelyet az elaszott sík mezőkről kiszorult marhának. Volt idő, mikor ezért fizetni kellett a civisnek. De a többi legelőkért nem járt díj. Legalább ennek nincs nyoma. Az erdők makktermésén sertést hizlaltak. 1674 őszén a Nagyerdő makkjára ereszti a tanács a sertést „9 pénz fizetése mellett.“⁴⁾ A szüksézávú határozatból nem tűnik ki, egy vagy több darabért szedték-e a 9 pénz legelő-adót? Az is megesett, hogy a város legelőt is bérelt szomszédos vagy távolabb eső községek határán. Például 1698-ban a *derecskei* és *konyári* földet árendálták ki lovak legeltetésére s a lovak mellé puskásokat küldtek.⁵⁾ De inkább zálogba vatt, mint árendált a tanács. 1717-ben határozza: „Sároi István Uram Szent György Praediumbeli darab dülő iránt *Jósa* Uraimékhoz expedial-

1) Uj Debreczeni Friss Ujság. 1901. évfolyam 91. sz. Zoltai: *Debreczeni juhos gazdák 225 év előtt.*

2) Városi jkv. 1701. 25. l.

3) Városi jkv. 1698. 246. 252 l.

4) Városi jkv. 1674. 808 l.

5) Városi jkv. 1698. Máj. 1. 237 l.

tassék. Ha már kiváltani akarják, inkább actiot adgyon a N. Város reá, hogy sem árendában birjuk.“¹⁾

Ily nagy állattenyésztő város mezei gazdálkodásánál igen fontos szerep jutott a takarmánytermelésnek. De mesterséges takarmányok termeléséről az egykorú források nem emlékeznek. Természetes rétek, erdőségek tisztásai gazdag füterméssel fizettek. Legtöbb szénát maga a város kaszáltatta, házi kezelés mellett. A városgazdák 1706-ban 795 frt 18 dénárt költöttek szénatakartatásra.²⁾ 1722-ben kaszásoknak, gyűjtőknek, boglyázóknak, kazalrakóknak s a melléjük rendelt főző asszonyoknak 870 frt napszámot fizettek ki.³⁾

A gazdák között kiosztatni szokott kaszálók dézmájából is temérdek széna gyült össze. Kellett is a sok lovas hadi népnek. Sőt úgy látszik, hogy a kurucz világban a városnak magának is volt gulyája. Az 1706-iki városgazdai számadás NB alatt ezeket jegyzi meg:

„Az 167 ökrök dolgát, mellyek A 1705 kimaradtanak így igazíttya.

T. Dobozi István Urnak adott 66 ökröket.

87 ökröt adott el fl. 2248 r. 70.

Atta Perceptor Veresmarti János urnak, melyrül esztendőre ad számot.

7 ökör meg döglött.

Pósalaki urnál vagon 1 ökör 1 ló.

2 ökröt el attak.

4 ökör megvagon.

Sárándi Dániel urnál 1 ló.“

Később ismét alakított gulyát a város. Azonban 1742-ben ezt is eladta. 218 db sörét, 9 ökröt, 1 ló ráadással Károlyi Mihály és társai helybeli polgároknak 8778 rh. forinton.⁴⁾

A kaszálókért való jelentkezés időjét egy 1646. évi tanácsi határozat szabályozza, Gergely napjára tűzvéni ki a végső terminust.⁵⁾

¹⁾ Városi jkv. 1717. 83. l.

²⁾ Rationes Duorum officialium. Az 1706. Városi közleváltár.

³⁾ Város gazdái Baranyi Mihály és Toth István Uramék számadása 1722. Ekkor Ohaton, Kösélyszezen, Szovorban (Szepes egy része) Zeleméren, Guthon, Bagoson, Vervölgyön s más praediumokon kaszáltatott a nemes város. A munkások 18—21 dénár nap-számot kaptak. Ezen kívül ételmet. De ennek költsége nincs felszámítva.

⁴⁾ Prot. Relacionum. 1742—55. 46. l.

⁵⁾ Városi jkv. 1546. 935 l. „Die Lunae 17. Apr. In senatu. De foenetis. et Pratis per Commansores Civittis annuatim possidentibus decernit amplissimus Senatus; ut a modo imposterium, qui ex Commansoribus Civittis volunt foenetum usuare, universiet singuli absque ulla personarum respectu a dinis (dominis) officialibus eid id destinatis coemant et sibi ipsis procurant ad testum sen dipi Gregori Papae diem, alioquin qui terminum neglexerint, si quid damnificationis consingerint, sibi ipsi et non aliis hoc totum tribuant ac imputent“.

1651-ben feljutták ezt a határozatot. 1674-ben pedig ezt rendeli a tanács: „Cautum mind Szepesi, Ebesi, Fancsikai, Bánki, Halápi földet közönségesen birják az Kaszáló s az Lovászok földén kívül.“¹⁾ Szepes és Ebes kivételével a többi erdős pusztá. Ugyanezen évi októberben a Halászon termett széna felől ilyen intézkedést olvasunk: „Az halápi földön kaszált emberek az fű árát fl. 8 adgyák meg, alioquin szénából kel Contentumot venni.“

A 18. század elején, úgy látszik, már jóval utána Gergely napnak osztották ki a polgárság között a kaszálókat. Ugyanis az 1724. évi jegyzőkönyv szerint június 25-én hozott a senatus és communitas ilyen határozatot:

„Már ki lévén szaggatva, mind a N. Város, mind az uczák számára a kaszálók, mind az Kötélyszegeben, Elepen, ugy az Ligeteken (erdőkön) is proportionate, Inspector Uramék az szegénséget is részeltessék, sine personarum respectu.“

Az erdőségen *boglyás* szerint történt a kiosztás. Boglyás kaszálónak olyan területet neveztek, amelyen hat ökrös szekérrel elszállítható boglya széna termett. Természetes, hogy a talaj minősége szerint változott a boglyás területe 3000—4500 □-öl között. Az erdős pusztákon ma is *boglyás* névvel jelölik a polgári kaszálók termennyiségét.

A szántás-vetésre, legeltetésre, kaszáltatásra egyformán alkalmas praediumokkal egyidőben kezdte zálogba venni Debreczen a várostól napkeletre fekvő s a török világ zivataraiiban ugyancsak elpusztult erdős területű községek határait. A 18. század elején a már régibb időktől fogva birt Nagyerdön, Apafáján és Cséren kívül zálogjogon nyolcz erdőséget tartott a kezében, ú. m. Halápot, Bánkot, Fancsikát, Paczot, Monostort, Guthot, Radványt és K.-Bagost. Sőt az 1714. évi határjárásról szerkesztett jelentés- szerint²⁾ erdő borította a Rákóczi-féle Zelemér egy részét is, amely praedium akkor zálog czimén Debreczenhez tartozott.

Mindemez erdőségek arra valóok voltak különösebben, hogy a túlnyomólag fából építkező debreczenieket³⁾ épületanyaggal, azután tűzifával lássák el. A polgárság néha ingyen, néha pénzért gyakorolta a közös haszonvételt képező faizás jogát. Mikor pénzért eresztették meg az erdők egyik-másik részét — amint a tanácsi határozatokból kitünik — rendszeren azon marhák száma után kellett fizetni, amelyeket a fahor-

1) Vár. jkv. 1674. 691. l. Die ultima Aprilis.

2) Városi jkv. 1714. 397. l.

3) A 18. század első felében a fenmaradt összeírások szerint fából épült a legtöbb lakóház. Ugyanezt bizonyítja az 1714. évi regnicolaris conscriptió.

dásnál igénybe vettek. Így történt például 1666-ban, amikor is a tanács Halápot, Cserét avarban tartani rendelte, a többi erdőt pénzre, marhaszámra megbocsátotta.¹⁾ 1682-ben a guthi erdőbeli megeresztett Lónyai részen (Kemény János fejedelem özvegye Lónyai Anna engedte át a városnak) egy marhától egy polturát kellett fizetni.²⁾ Hasonlóképpen történt 1716-ban is, amikor „szüntelen lévén az Épületre Fa, Karó az Nagyerdőnek egy darab része az város népe szükségére megbocsáttatik. Egy marha dr. 34 limitaltatván.“ Hogy pedig a városházán váltandó faosztási jegyzék felhasználása minél szigorubban ellenőriztethessék, minden kaput belakatoltak, a csapó és péterfiai kivételével.³⁾

Egy 1680. évi határozat a faizás jogát csak azoknak engedi meg, akik legalább 3 év óta e városban állandó lakással bírnak.⁴⁾

Máskor díjtalanul kapott fát a lakosság. 1701-ben Kércsi Sándor uram ide engedvén Guthon lévő portióját, határozatott: „akinek kell, hordhassa ingyen, pénz nélkül tüzre való fáját.“⁵⁾

Az 1719. évi roppant tüzi romlás után is, 1720 telén a „Nagyerdőn egy darab erdő szakítottatik a tűz által károsult lakosság felsegélésére.“

Nem hiányoznak az erdők védelmére célzó hatósági intézkedések sem. Szigorú büntetések terhe mellett tiltják az erdőkön a gondatlan tüzcsinálást; a pihenő erdőkön a fa- és galyvágást. Az erdőkre külön csöszöket fogad a tanács. A kihasznált erdőket hosszú ideig zár alatt tartják kemény, rendszeren 12 frt büntetéssel. Például a Fancsikát 1657., 1675., 1681-ben újra meg újra tilalmazzák. De azért rendszeres erdőgazdaságról szó sincs. Különösen pedig nem gondoskodnak az elpusztult erdők felújításáról. Csak mikor az udvari kamara szigorú ellenőrzés alá veszi a város vagyonkezelését s a kormány atyáskodása kis és nagy dolgokra egyformán kiterjed: találkozunk a czélszerűbb erdőnevelés egy s más intézkedéseivel. Csak az 1740-es években fordul először elő, hogy makkot szedet a tanács s árokkal, tövissel kerített be a Nagyerdőn két tiszta helyet makkvetéshez, amely munkát a *Mazensosok* végézik. Ugyanekkor tervbe vétetik a jobb conserválás végett a Nagyerdő körülárkolása is.⁶⁾

A várost e korszakban is számos szőlőskert környékezte. Érdekes, hogy a legrégebb szőlőskertek a nyugati oldalon, fekete földön kelet-

1) Városi jkv. 1666. 381. l.

2) Városi jkv. 1682. 263. l.

3) Városi jkv. 1714. 815. l.

4) Városi jkv. 1680. 822. l.

5) Városi jkv. 1701. 38. l. Január 22.

6) Protoc. Relationum. 1745. 238. l.

keztek. Az első homoki szőlőtelepítésekkel csak a XVII. század második felében találkozunk. A Szent Miklós-utcai kapun kívül eső kertről már 1570 körül említés van téve.¹⁾ A lakosság e szőlőskerti földeket részint pénzért, részint ingyen kapta a kiosztáskor a közvagyonból s állandóan — miként a háztelkek — magántulajdont képeztek.

1715-ben, a szüret idejének megállapításakor, a tanács a következő szőlőskerteket sorolja fel:

Hatvan-utcai kert. Tégylási kert. Boldogfalvi kert. Homok kert. Golgotha hegy (talán Csapó-u. kert). Köntös hidgya melletti kert. Csemetei kertek (ma Veis kert és Csige kert). Német-utcai Kos kert. Tóczós kert. 1656 előtt szőlőskert volt Kaszakóztól északra, Mester (Bethlen) és Péterfia közt fekvő házak helyén is.

A 17. századbeli birtokbevallások (fassiok) gyakran említik az Anna-utcai kapun kívül fekvő *Szent Antal hegyét*, ugyanott a *Székfüves hegy* nevű kertet; Csemetén (ma Mester-utca) kívül *Szent Mihály dombját* vagy hegyét, a Hatvan-u. kapun kívül a *Villangót*, mindet, mint szőlőföldeket. 1702-ben Erdélyi András a *Kincses* hegyen lévő szőlőjét 22 frt 50 pénzen eladja Váczi Istvánnak. 1708-ban pedig Homokkert *Jerikó* nevű oldalán történik szőlővásárlás. A 17. század második felében e szőlők a viszonyokhoz képest magas forgalmi értékkel bírtak s kevéssel voltak olcsóbbak, mint a belső, házas telkek. 1668-ban Nzetes Tolnai István és felesége Ilosvai Ilona a Német-u. kisajton kívül lévő szőlőskertjét a Tóczóra véggel minden ususával, fructusával és régi határral együtt 200 frton, ismét egy aranyos fedeles, kívül belől aranyos virágos serlegen adják el Nemz. Fényes Istvánnak. 1680-ban Szücs Mihály a Tégylásban 40 frtéért vált meg egy nyilas szőlőtől. 1681-ben Baranyi Mihály ugyanott négy nyilas szőlőt 300 frton vásárolt. Ilyen összegért Piacz-utczában is lehetett házat szerezni.

De már a 18. század elején lejjebb szállott a kerti szőlők értéke, a házak értéke ellenben emelkedett. 1712-ben Szombathi János özvegye Portörö Anna 2½ nyilas szőlőjéért a Mester-u. kertek közt csak 30 frtot kap. Ugyanott és ugyanakkor Ujvári Andrásné jobbkarban tartott 2 nyilas szőlőjét 81 frt 61 dénárért adja el. 1714-ben a Homokkertben egy két nyilasos szőlő 57 magyar frton kelt el. Bár van példa rá 1713-ból, hogy egy nyilasért 60 frtot is fizettek.

A szőlőskertek között *veteményes* és *szérius* kertek terültek el. A szüksézáví feljegyzésekből s egyéb körülményekből azt következtethetjük, hogy a polgárság ezeket szabadon és díjtalanul fogta fel a közös

¹⁾ Városi jkv. 1573. 400. Mélius Péter özvegye Erzsébet asszony a Sz.-Miklós-utca végén lévő szőlőskertet testvére, Ferencz deák ellen 100 frt adósságért letiltja.

birtokból. Magánjogi tulajdon természettel azután sem birtak. Adás-vétel tárgyát nem képezték. Száz meg száz ház- és szőlőfássio között egyetlen egy — igazán kivételes — ilyen esetet találtam feljegyezve: „Vetési Szabó György a külső Ispotály mellett a város felől egy *veteményes fás* kertjét adta nagyczenki Borbély Györgynek 16 fl. 54 pénzen.“¹⁾ A külső Ispotály mellett nem volt más szőlőskert a boldogfalvain kívül, — de ez túlhan feküdt az Ispotályon, — bőven pár száz lépésnyire.

A hajdankor veteményes kertjeiből egyedül a Libakert maradt meg máig. A szérüskerteket pedig, amelyek a gazdálkodásra kevésbé alkalmas felette szűk, keskeny debreczeni udvarok mellett nagyon szükségesek voltak, a békésebb idők bekövetkezése, majd a ház után való földek megörökítése, lassankint fölöslegessé tette.

1672-ben hozott tanácsi végzés rendeli: „Az város árkátul 25 lépésig nem szabad kerteket építeni, — azontúl pedig az Istállók az tulsó részeiben építhetnek.“²⁾

1695-ben a hatvan-utczai kapun kívül esett „szürüskertekből csinált szőlőskerteket is taxa alá“ veti a tanács, „mint a többit.“³⁾ 1700-ban pedig újabb kertek felfogását a város kapuin kívül nem engedi meg.⁴⁾

A debreczeniek már az 1600-as évek elején, talán előbb is, sok szőlőbirtokot szereztek az érmelléki hegyeken. Ama korban pedig, amelylyel foglalkozom, már alig van jómódú civis, akinek nincs hegyi szőlője. E birtokszerzést, a debreczeniek terjeszkedését az Érmelléken, az a körülmény is előmozdította, hogy Debreczenben számos bihar-megyei eredetű nemes család élt.

Szüret idején félváros a hegyre takarodik; a városházán szünetel a közigazgatás és bíraskodás munkája. Az 1715. évi jegyzőkönyv elsorolja, hol vannak szőlők az Érmelléken a debreczenieknek? A diószegi, sz.-imrei, jankai, pályi, kovácsi, kólyi, székelyhidi, asszonyvásári, vajdai, csatári, ujlaki, bihari, püspöki, száldobágyi hegyeken mindenütt gazdálkodnak.⁵⁾

Néhány polgári család vagyommérlegében nem utolsó helyen állottak a jövedelmes *szárazmalmok*. Ezeknek a száma az 1715. évi országos összeírás szerint 48 volt; de úgy kell számítani, hogy némely malmos-telken 2—3 malom is épült. Ha egy funduson több malom is állott, ezekből egy kásacsinaló malom volt. A már említett kölesföldek

1) Városi jkv. 1706. 53. l.

2) Városi jkv. 1672. 312. l.

3) Városi jkv. 1695. 262. l.

4) Városi jkv. 1700. 677. l.

5) Városi jkv. 1715. 652. l.

termését ezekben dolgozták fel köleskásával. Vízi- és szélmalom ismeretlen még ekkor Debreczenben. Az első szélmalmot körülbelül csak 1720 körül építteté a város, a következetes ipari és gazdasági politika segítségével lassankint beolvasztott Bódogfalva községe határán, a mai katonai kórház helyén.¹⁾ Egy följegyzés szerint 1741-ben még élt öreg idős emberek szemtanúi voltak e malom járásának s a szomszédos falvak népe csodájára gyűlt. De rövid idő múlva elromlott. Udvarán nevére nevezve, a *Szeles* nevű csapszéket állítá fel a város. Az első *vízimalom* pedig csak 1743-ban indult meg a Hortobágy folyónál, három köre.²⁾

A szárazmalom, a deákság, az amplissimus evetus meg az ispotályi szegények malmait kivéve, mind magánosok tulajdona volt. A város ezen a téren nem akart konkurrálni polgáraival.

Nem érdekesség nélkül való, ha néhány példát idézek e malmok forgalmi értékére nézve. 1685-ben ifj. *Vigkedvü* Mihály, a váradi törökök által meggyilkolt híres főbíró fia 1000 magyar forinton váltja magához testvéreitől a péterfiai három malmot; ugyanakkor 2000 forintot fizet kielégítésül azoknak ama piac-utczaí emeletes kőházért, amelynek udvari része ma is megőrizte 215 év előtti alakját. (Piac-utczaí ház a Szikszay-család birtokában.) 1696-ban Erdődi Sámuel a Hatvan-utczaí két szárazmalmát Jenei Takács Istvánnak 290, — 1698-ban Bernát Jánosné czepléd-utczaí három malmát Dikó Péternek 600 frton adja el.

Amiket eddig elmondottam, alkotja hátterét az 1715. évi országos összeírás³⁾ végén olvasható ismertetésnek; keretét annak a vázlatos rajznak, amelyet a Pestvármegyéből érkezett deputatus conscriptorok: *Lacszkovics* László és *Vattay* János vetettek papírra Debreczen akkori formájáról és gazdasági életéről. Ime itt következik az érdekes okmány:

Domus praevie modo conscriptae apparent quidem multae, inter quas tamen in uno fundo duae, tres et plures domus sunt aedificatae; ad instar vero aliarum Liberarum Regiarumque Civitatum (quae foelicioribus temporibus fundatae sunt) nullae dantur domus integrales sic dietae ad formam Palatiorum erectae, sed praeter aliquas lateritias in foro et Platearum Frontispitijs existentes, quarum nonnullae Civitatis essent: omnes lignae arundinibus aut straminibus tectae. Dantur etiam nonnullae domunculae aut tuguriola subterranea dispersim circa fos-

1) Uj Debr. Friss Ujság. 1901. évfolyam 120. sz. Zoltai: *Az első szélmalom Debreczenben.*

2) Protoc. Relationum. 1742—1755. 124. l.

3) Városi levéltár. Conscripitiók és adókvetések csomagában Másolat.

satum Civitatis prout superius plateis subjuncta sunt, cum vero praeter solius domunculae locum nullam Fundi extensionem nec appertinentias haberent; quin inhabitatores earum veluti advenae ex diversis partibus confluentes essent, parum aut nihil solverent vel publica servitia praestarent, nisi manuum laboribus de die in diem victitarent, allegabatur per Magistratum Civilem in Conscriptionem apponere esse incongruum.

Quoad Terras arabiles, Agros et Prata, quae superius specificarentur, hoc et id considerandum esset, quod separatim puri puri agri arabiles et per se pro sola dumtaxat falcatura destinata et distincta Prata prout alibi non dentur; sed si Agri jam longo tempore quiescentes et indurati, ac etiam pro foeno falcando inhabiles reddituri, subarentur, primo Millio, vel Turcico tritico Cucuricza vulgo nuncupato: dein frumento vernali: tandem autumnali: rursus autumnali: exposit hordeo: iterato hordeo vel avena dum steriliscunt, inseminari solent. Postea pro Pratis aut pascuis reliquuntur et non prius nisi post evolutionem duodecim circiter aut quindecim vel plurium annorum ad arandum aut cultivandum reassumi possunt. Et hujusmodi Campi Territoriales juxta domos quolibet septennio subdividuntur, non aequali quidem Iugarum numero, sed pro Civium necessitate et facultatum merito, Opifices enim non in tantum indigent quam Agricola, nam plerique non nisi pro foeno unum vel medium obtinent jugerum, Frumentum in foro mercari de Hebdomada in Hebdomadam aut paratum saltem panem emere absoluti. Jugerorumque horum in universum superiorum Tertialitas ob defectum vel longinquitatem fontium, cum aqua nec ad altitudinem suprematis turrium pertingi posset; ita esset sterilis ut nec subarari soleant, nec falcari possint, nisi bene pluviosa, nimbose et humida sint tempora vernalia. Et hinc

Licet multis civibus Prata Falcatorum adscripta sint, ea tamen maxima in parte ex praenarrata ratione inculta et sterilia essent.

Fertilitas quoque Agrorum ex hac eadem ratione hic vix dici potest cum etiam foeliciori tempore dempto inseminato grano, conductaque aratura (qui jumenta non haberent, tales namque opifices essent) Taxa diurnali pro quolibet cubulo unum florenum computando et parte vel portione messoria vix sementum in duplo prosperatur; praesertim etiam ex eo quod non nisi in una aratura inseminare consueverint.

Adeoque ex oeconomia hujusmodi Agrorum Territorialium nec pro sua necessitate Cives satis habere possent. Qui tamen haberent aliquem exinde fructum in Foris Hebdomadalibus pro ratione status ementium et vendentium temporisque uberioris aut defectuosioris distrahendi facilem haberent commoditatem.

Extirpatitiae in his partibus veluti planitiae nullae essent.

Foenum equidem dum Coeli temperies favet proveniret pulchrum, et ut plurimum tres Falcatores secarent in die unum cumulum qui sex bobus vehi et in abundantia uno floreno emi potest.

Pascua in territorio Civitatis ad jactum circiter Tormenti extenduntur, ea etiam pro vaccis solum mulgihilibus et jumentis siccis molendinis injungi consvetis, ac extraneis nundinas hebdomadales frequentare solitis sat steriliter sufficiunt. Coetera jumenta greges utpote vaccarum, equorum et ovium in Praediis iure hypothecario possessis aut arendatis pascuntur.

Praedia partim, ab olim, partim recenter comparata, quorum redemptio Dnis eorum proprietarijs dum et quando placuerit libera esset, in duobus Inelytis nempe Bihariensi et Szabolcsiensi Comitatibus habet, in quibus majorem agriculturae vel falcaturae partem exerçet, pascuationesque habere solet, ex quibus nec legale investitae Capitalis multorum millium summae pecuniariae interesse in publicum redundaret prout Magistratus assereret, adeoque eorundem Praediorum emolumentum et importantia positive neququam definiri possent.

Dantur etiam alia talia Praedia titulo pignoris ad liberam Dnorum Terrestrium proprietariorum reuisionem possessa, in quibus ob sterilem arenositatem Terrae, aliud beneficium non proveniret, nisi pro lignatione solummodo comparata essent; attamen occasione tot revolutionum, tam per vicinos, quam Cives ad proprias, et quartirizantium vigiliarumque necessitates ita succisae essent, ut maiori de parte loca solummodo aut trunci resectarum arborum apparent, et exstarent, adeoque nulla glandinatio exinde aut aliud in publicum redundans emolumentum, nec pro Civium necessitatibus pro quotidiano foco sufficerent; sed in foro caro pretio omnes ligna emere necessitarentur.

Sylvarum itaque Praedialium praeinsinuata esset conditio, quae autem prope Civitatem in Territorio proprio situata haberetur, ea ab olim non nisi pro aedificiis si Dei Iudicio Domos ignis inopinate, aut aliter qualiter excitati voragine conflagrari contingeret, reserrata ob idque melius custodita esset et actualiter custodiretur.

Promonthorium in Territorio Civitatis, nec Vineae juri montana, nonae aut Decimae obnoxia dantur; sed Hortenses extra Fossam Civitatis, Arboribus, Lactucis, Caulibus et id genus aliis hortensibus inseminaturis intermixtae essent, in locis hortorum ubi olim Horrea et Stabula erant uti vestigia remonstrarent plantatae, quarum Uvae antequam vindemiarentur, ad proxima loca plerumque per miserioris conditionis Incolas exportantur et divenduntur polturatim vel pro frumento permutantur.

Molae aquatiles Farinaccae vel aliae quocunque titulo appellatae

in defectu Fluviorum haberentur nullae, sed nonnulla sicca molendina ad privatos Cives pertinentia sunt No 48 singula a fl. 20 computandò facit in summa proventus fl. 960.

Opifices quot quot sunt prout ex Conscriptioe supra scripta liqueret omnes declararunt tam unanimi voto Cehatim examinati, quam et singillatim ex suo Opificio lucrum ullum habere praeter hoc, quod ex eodem aegre admodum victitare et suas portiones, ac alias Datias Civiles persolvere possint.

Questores seu Mercatores statum quaesturae suae similiter declararunt, si quidem Exterae Nationes utpote, Graeci, Rasciani, Armeni, Iudaei, Turcae, et id genus alij mercimonijs suis totam fere Patriam inundassent et replevissent, quaestusque commoditatèm ipsis eripuissent, ex qua nisi alia etiam oeconomia semet juvarent, ea quae in Civitate supportare necesse est praestare sufficire nequirent.

Questores vero Boarij negotium quaesturae suae ita explanaverunt, quod plerique aliunde ad Interesse mutuata pecunia quaestum exercere soleant, expensas etiam specificaverunt taliter. Nimirum:

Unum par Boum emitur ad minus Florenis	55 fl. — d.
Salarium Bubulci in pecunia et vestitu	1 » 28 »
Pro Hybernali Foeno	3 » — »
Pro aestivali pascuatione in Praedio arendatitio	— » 40 »
Alimentatio Bubulci	— » 94 »
Pro sale quo boves aspergi solent	— » 60 »
Telonium non obstante Privilegio Cittis sic exigitur pro quolibet boum pari:	
In ponte kakatiensi hinc Szolnokino noviter erecto	— » 02 »
Szolnokini	— » 10 »
Ibidem in transitu	— » 10 »
Telonium Pestiense et Budense	— » 30 »
Ibidem pro transitu	— » 10 »

Si ab altera parte Danubii pellantur Boves:

In Possessione Banhida Domini Tatensis	— » 04 »
Iaurini	— » 04 »
Ibidem regale	— » 10 »
In Abda super Fluvio Rabeza	— » 04 »
Ovarini similiter	— » 04 »
Pro nocturnis stationibus et mausionibus	— » 08 »
Tricesimale vectigal	2 » 25 »
Annale Interesse ad pecuniam mutuo Avatam	5 » — »

Summa 69 fl. 43 d.

Si vero ac hac Danubij parte pellantur:.

In Poroszló pro quolibet pari	— fl. 10 d.
In Hatvan	— » 04 »
In Vacz pro Domino Terresti	— » 08 »
Telonium ibidem Budense exigitur	— » 10 »
In Szalka ad Fluvium Ipoly	— » 02 »
In Kemend super Fluvio Grano	— » 02 »
Ersek-Ujvarini	— » 04 »
Szered	— » 04 »
Szencz	— » 02 »
Ibidem Tricesima	2 » 25 »

Actum in Libera Regiaque Civitate Debreczeniensi Die vigesima tertia Mensis Septembris. Anno Domini Millesimo Septingentesimo Decimo Quinto

Ioannes Vattay
Conscriptor prm.

Ladislaus Laeskovics J Cottus
Pest, Pilis et Solt Unit. Deputatus
Conscriptor prm.

Első tekintetre is szembeötlik, hogy a deputatus urak semmit sem szépítettek a modell után festett képen. Ez az ábrázolat nem viruló színben lévő, piros pozsgás hajadoné. Kiaszott, nyomoruságtól, sors üldözésétől elsenyvedt asszonyé. Jólétnek örvendő, boldog város helyett, vagyonával élni nem tudó, inséges várost látunk magunk előtt. A kép igaz. De mégis sok benne a túlzás. A kik festették, több jóakarattal voltak eltelve a debreczeni polgárság, mint a telhetetlen kincstár iránt. Ők szándékosan színezték olyan sötéten a szegénységet és becsmérelték le annyira a debreczeni mezőgazdálkodás, ipar és kereskedelem állapotját.

Mert tudnunk kell, hogy ezt az országos összeírást, az állandó adóalap kinyomozását, a contribuens plebs összeszámlálását az 1712—15. évi országgyűlés rendelte el „az ország fenntartására szükséges közterhek egyenletesebb elviselése” czéljából.¹⁾ Nem csoda tehát, ha a legnépszerűtlenebb volt az eljárás s mindenütt, amennyire csak lehetett, igyekeztek eltitkolni a valódi állapotot. Néhány évvel később csakugyan új összeírást foganatosítottak. Annyira nem felelt meg a várakozásnak ez. Pedig épen a minél nagyobb részrehajlatlanság biztosítása végett kellett egyik kerületnek a másikat összeírni: S az utasítás meghagyta a régi dicák módjára az adozóknak, telkeiknek, rétjeiknek, szőlőiknek stb. összeírását, azonkívül a földek termékenységének, a vásári viszonyoknak feltüntetését is.

¹⁾ Szilágyi S. A Magyar Nemzet Története. VIII. k. 45. l.

Mi mégis nem kapjuk hű képét ez összeírásból Debreczen igazi gazdasági állapotjának, népe termelő erejének, kereső foglalkozásának.

Az összeírás összesen 730 házat, illetőleg telket (fundi cum appertinentiis) sorol fel, ugyanannyi polgár nevével. Ezekén kívül fel- említi 192 olyan lakost, akiknek kis házikón vagy kunyhón kívül semmijük nincsen. (Inquilini, Fugitivi, Adventitii nulla bona habentes praeter domunculas et tuguriola sine ullis fundi appertinentiis, qui solum quotidianis manuum laboribus victitant.)

Mennyire hézagos ez az összeírás, még inkább kitűnik a szomszédos évek adókiivetését (ezt már a magunk emberei magunk számára csinálták) tartalmazó könyvek összehasonlításából. Vegyük pl. az 1714. évi adókiivetést. Ebben az alsó és felső járás nyolcz utcájáról 1977 gazda és 1147 lakó nevét olvassuk. Mindnyájan meg vannak adóztatva. Az igazság kedvéért én is megjegyzem, hogy sok olyan telek tűnik ki ez adókiivetésből is, amelyen 2—3 gazda neve is előfordul. Ez nem csupán a régi világ házközösségének a maradványa mellett tanuskodik, hanem azon debreczeni öreg szokást is bizonyítja, hogy bár ugyanazon egy teleknek lehetett több tulajdonosa is, de a telek eldarabolását csak nagyon is kivételes esetekben engedte meg a hatóság.

Hasonlóképen kevésbé megbízható a regnicolaris összeírás amasz adata is, amely szerint a házak után kiosztott szántók területe összesen 1196^{1/8} pozsonyi köblös földre, a kaszálóké pedig 1682^{1/2}-re (köblösre-e vagy boglyásra?) rugóti. Megengedem, hogy a felsorolt 730 gazdaház utáni földje ennyi volt. De állítom, hogy a számításon kívül hagyott 1200 gazdának is volt annyi, vagy még több ház után való földje.

De fogadjuk el alapul az összeírást úgy, a hogy van, a birtokeloszlást illetőleg a következő statisztikát állíthatjuk össze:

	2 köblösön alul	2-3 köbl. közt	3-5 köbl. közt	5-10 köbl. közt	10-15 köbl. közt	15-20 köbl. közt	20-25 köbl. közt
Szántóföldje volt	9	10	47	82	5	11	2 = 166
Kaszálója volt	177	187	49	71	12	1	— = 497

polgárnak. Vagyis 730 beltelkes polgár közül hatszáztizenkettőnek volt szántóföldje vagy kaszálója, vagy mindkettő; de olyant, kinek szántó-földje is, kaszálója is volt, csak ötvenegyét találunk köztük.

Szántóföldet és kaszálót egybefoglalva, mindössze öt polgárnak volt 20 köblösnél több ház után való földje. Ugymint:

Comáromi György főbirónak	41
Pósalaki János tanácsbelinek	32
Mártha Ferencz kereskedőnek	26
Ungvári Sámuel özvegyének (marhakereskedő)	25
Horváth Miklós marhakereskedőnek	22

Nagyon valószínű, hogy mindegyik több-kevesebb béres földet is használt a közvagyonból.

Jellemző kép tárul elibünk, ha tovább bonczolgatjuk és csoportosítjuk a Conscriptio adatait. Négyszázharminczöt mesterember, kalmár és kupecz mellett mindössze háromszáztizenegy szántó-vető, mézei gazdát és más foglalkozású egyént lelünk benne. Varga-utczából, a legkisebb városrészből például csupán 12 gazdálkodót említenek az összeírók; ellenben az iparosok, üzérkedők, kereskedők száma 65.

A 435 iparos stb. közül 94-nek, a 311 szántó-vető stb. közül 24-nek nincs ház után való földje. A műhelyekben dolgozók kevésbé törik magokat szántóföld után. Igényeiket 1, 2, 3 köblös (talán boglyás) kaszáló is kielégíti. Ellenben szénatermelő földből több kell, mint a szántóföldből a boariusoknak.

A lakosság foglalkozásának tulnyomólag kalmárkodó és ipartüző jellegét bizonyítja egy másik összeírás,¹⁾ amelyet a városi tanács készítettett saját czéljaira. Őszintébb is, mint a Lacskovics uréké. Sajnálhatjuk, hogy csak a Czegléd-, Várad-, Csapó- és Hatvan-utczákról felvett példányok maradtak reánk. Két-két egyenlő nagyságú utca mindkét járásról. De hát épen fele a városnak, ahol is akkor a következő foglalkozásokat üzték a debreczeniek:

Asztalos 2 (3).²⁾ **Állatorvos** 1. **Ács** 1. **Bodnár** 11 (5). **Bélessütő** 2. **Csillyes** ³⁾ 59. **Csizmadia** 64 (65). **Csordás** 9. **Csapó** (gubás) 6. **Csösz** 12. **Csaplár** 2. **Csőregesütő** 1. **Csutorás** 3. **Csikós** 1. **Dohányáruló** 2. **Doktor és borbély** 4 (11). **Égettbor-áruló** 2. **Éczetáruló** 1. **Eke** (járom) csináló 3. **Esztergályos** 1. **Foldozó varga** 4. **Fazekas** 28 (14). **Faragó** 1. **Fésüs** 5 (2). **Fiscalis** 1. **Furulyás** 2. **Gombkötő** 10 (4). **Gulyás** 2. **Gyolesos és vászonáruló** 11. **Hentes** 40 (47). **Halász** 3. **Hajtogató** (hajtsár) és sörös legény 15. **Juhász** 8. **Kardcsináló** — (1). **Kalmár** 69 (19). **Kapás és napszámó** 170. **Kásacsináló** 31. **Kupecz és csizsár** 31 (42). **Kenyér-sütő** 14. **Késcsináló** 2. **Kötélverő** 7 (4). **Kapdosó** 1. **Kerékgyártó** 14 (21). **Kertész** 1. **Kovács** 13 (17). **Kufár** 14. **Káposztaáruló** 3. **Katona** 2. **Köszmér** 12. **Könyvkötő** 1 (3). **Kupacsináló** 1. **Kalácssütő** 2. **Lakatos** 5 (9). **Mészáros** 19. **Mézáruló** 4. **Mézeskalácssütő** 12. **Málésütő** 1. **Molnár** 13. **Méhész** 3. **Nyeregsináló** 1. **Örlős** (kik a malmokban való állandó örlésből éltek) 79. **Olajos** 3 (2). **Ötvös** 3 (5). **Portörő** (puskaporcsináló) 3 (1). **Perecsütő** 8. **Postás** 1. **Pecsenyesütő** 1. **Puskás** (puskamíves) 1. **Ruha-**

¹⁾ Conscriptio 1714.

²⁾ A 0-be tett számok az 1715. évi Regnicolaris Conscriptio adatai az egész városról.

³⁾ Csilyéseknek nevezték az erdőkről felszedett sőremorával, a szénával kufárkodó szekeres, talyigás embereket.

festő 1. Söregyűjtő 13. Sótörő 10. Süveges 5. Sóval kereskedő 3. Sáfár 1. Sulyomáruló 1. Szabó 90 (96). Szántó-vető 154. Szürszabó 16. Szücs 37 (24). Sziygyártó 3 2). Szolga (kocsis, ostoros, béres) 8. Szekeres 11. Szitás 3. Szappanos 29 (14). Tösér 5. Talygás 11. Takács 10 (6). Vöfély 4. Varga 9 (40). Vasáros 1 (2). Varróasszony 4. Vinczellér 1. Vámos 1. Összesen 93 különböző kereseti ágban 1290 személy a félvárosról. Foglalkozásuk szerint imígy osztályozhatók:

I. Östermelők (gazdák, mezei munkások, pásztorok)	403
II. Iparúzők, mesteremberek:	
a) élelmiszereket készítőek	238
b) ruházati czikkeket készítőek	246
c) házi, gazdasági eszközöket készítőek	151
	} = 635
III. Kereskedők, kalmárok, kufárok	233
IV. Műiparban foglalkozók s egyebek	19
	<hr/> Összesen 1290.

A városi tanács 1715-ben külön számláltatta meg a lakókat. Az összeírás megvan az alsó járásról¹⁾ s összesen 456 lakó nevét tartalmazza. Ebből a fentiekén kívül még eme foglalkozások tűnnek ki: 1—1 égetettbor-főző, főkötővarró, gyolcsnyomtató (festő), házkötő, hüvely-csináló, kásaáruló, kosárkötő, órásmester, rostáló, rézműves, sajtáruló, typographus, utczadeákja és üveges.

Az országos összeírást kísérő magyarázat a *praediumokat* illetőleg azt a feltűnő megjegyzést teszi, hogy azoktól a befektetett sok ezer forint tőkének törvényes kamatja sem folyik be a közpénztárba s azok hozadékának értékét maga a városi hatóság sem tudja pontosan meghatározni.

Bárinily merésznek tünjék is fel ez az állítás, ismervén a puszták használatának módját, nincs benne semmi hihetetlen s a legtöbb pusztát illetőleg megfelel a valóságnak.

A városi számvevőség régi, rendezetlen levéltárában megtaláltam az 1676—1684. és 1705—1710. évi számadások kivonatait. Bár némely tisztviselők számadásai hiányoznak, e füzetek mégis igen becses adatokat nyújtanak Debreczen hajdani háztartásának megismeréséhez.

Vegyük elő például a praedium inspectorok 1680. évi számadását. Az alsó járáshoz osztott Ebes, Szepes, Fancsika, Haláp, Bánk s a szepesi Lovászok földje inspectorai következő bevételekről számoltak el:

¹⁾ 1715. Processus inferioris raone Incolarum universalis Conscriptio.

Ebesi Föld jövedelme	fl.	405//87
Szepesi föld jövedelme	fl.	333//35
Fancsikai föld jövedelme	fl.	15//—
Halápi föld jövedelme	fl.	33//—
Bánki föld jövedelme	fl.	59//—
Szepesi Lovászok földje jövedelme	fl.	14//12
Tota summa	fl.	860//34

E r o g a t i o.

Administráltak diversis vicibus Biró Urnak	fl.	654//14
Deákok számára Szepesi föld jövedelmébül tized pénzt attak	fl.	22 —
Kállai Dézmát ebesi Földtül kész pénzt, 2 csizmát, 2 tábla szappant	fl.	18 —
Bánki földet Török részről vették meg	fl.	44 —
Magyar részről Csomaközinek attak	fl.	12 —
Magok salariuma	fl.	24 —
Summa Erogationis et administrationis	fl.	774//24

Veszendő restantia Szilágy János Uram halála és mindkettőnek Városunk közönséges romlásakor, házokkal edgyütt Regestrumoknak megégése miatt fl. 86//20. El engettetett et sic Rest. nihil.

Felsőjárásí Macs, Hegyes, Monostor, Szt. György, Zelemér, Pallag inspectori számadások:

Macsi, hegyesi pusztá proventusá	fl.	355
A többinek proventusá pro nunc semmi sem volt.		
Summa per se	fl.	355

E r o g a t i o.

Administráltak diversis vicibus Biró Urnak	fl.	86//
Macsi föld dézmájában kész pénzt attak	fl.	14 —
Két pár karmasin csizmát	fl.	4//80
Két tábla szappant	fl.	1//80
Dézmának Kállóba vitelekor kölcség	fl.	—//84
Két macsi pásztor fizetése	fl.	4 —
	egyik megholt	
Monostori pásztor fizetése	fl.	3//48
Azon pásztor gyógyítására Borbélynak	fl.	1//50
Magok salariuma	fl.	16 —
Deáknak fizettek az irásért	fl.	5 —
Mostani Biró Urnak administráltak	fl.	35//92
Uratlan földeken maratt el	fl.	8//75

Magok költsége	fl. 3//34
Város dolgában való költség	fl. —//72
Summa Erogationis et Administrationis	fl. 206//15
Tempore Rationis administráltak	fl. 25//50
Restal	fl. 123//35.

A 18. század elején az 1705—10. évi számadások szerint még lejjebb szállott a praediumok készpénz jövedelme. Ime a tanubizonyosság 1706-ból:

Alsó járási földek:

Ebesi, Szepesi földek taxája fl. 351//07

Erogatio.

Kutat csináltattak az Hegyesen	fl. 6//30
Magok Salariuma	fl. 36 —
Szabad földek béri és a ki kin vezett	fl. 68//88 ¹⁾
Administráltak Perceptor Uraknak	fl. 230//10
	fl. 341//28
Restantia	fl. 9//79
Item Tikos Uram adott	fl. 9//72
	fl. 19//51.

Felső járási földek:

Macsi, Hegyesi, Szt.-Györgyi Nyilas szám No.	
757. Per dénár 30 facit	fl. 227//10
Administráltak Perceptor Uréknak	fl. 93//30
Csöszök fogadása s könyv	fl. 2 —
Két kut tövit töltették	fl. 3 —
Szabad földek béri	fl. 15//15
Magok Salariuma	fl. 24 —
Summa	fl. 137//45
Commissio Abrud-Bányai utra	fl. 14
Rest.	fl. 75//65

A szováti, sámsoni földesúri birtokok, valamint a Tisza mellett fekvő *Ohat* jövedelmét a jobbágyok, illetőleg a szomszéd községek lakosai által fizetett dézsma, nona és decima képezte. A szovátiak, kik az 1701. évi összeírás szerint²⁾ 64 jobbágyot számláltak, ebben az

¹⁾ Szabad földek alatt a városi tisztviselőknek, papoknak, tanároknak, kántoroknak szabály szerint kijáró földilletményt érthetjük.

²⁾ Városi jkv. 1701. 177. l.

évben a nonát 50 köből tavaszi, 50 k. őszi buzában és 50 k. árpában subarendálták Szent Mihály napi terminus mellett. 1707-ben a tanács előző évi nyomoruságokra és káraikra nézve egy évi taksájukat elengedte, 1714-ben pedig kérésükre nonájukat 40 k. tisztabuzában és 40 k. árpában állapította meg. Ugyanekkor a sámsoniak nonáját 6 k. buzára szállította le, cum conditione, hogy a felséges svéciai király (XII. Károly) transitusának alkalmatosságára feles vadakat hozzanak.¹⁾ 1719-ben már 27 debreczeni köből tiszta buzára emelkedik a sámsoniak dézsmája.²⁾ Az 1716. évi összeírás Sámsonban 49 jobbágy földet mond a városénak.³⁾

A 9000 holdas ohati praedium egyrészt a 17. század végén és a 18. század elején az egyeki, akkor még kálvinista lakosok szántották, kaszálták, — egyidőben cserében Nagy-Iványért,⁴⁾ majd árendáért, 1714-ben az élet szűk és szegény voltához képest az ohati földekért 40 debreczeni köből tisztabuzát és 10 k. árpát kellett nona és decima fejében fizetniök. 1715 ben úgy látszik, ismét a nagyiványi praediumot kínálták cserében Ohat használatáért; mert instantiájok folytán Nagy-Ivány alkalmasb megnézésére és határinak kitanulására képviselőket küld ki a Communi'ás ilyen utasítással:

„1. Nyomása legyen. 2. Ha kaszálatnak, egy boglyátul fizetessék dr. 34. 3. Erdeit ne usurpálhassák, mint az előtt volt, ezután is ugy legyen. Szakasszanak nékiek szántó és kaszáló földet s magunk marháinak is szakasszanak.“⁵⁾

Tehát a legtöbb puszta, különösen pedig az erdőség alig hajtott számbavehető készpénzjövedelmet a házi pénztárnak; néha közvetlenül egy dénárt se. Nem is csupán az lebegett az előljáróság szemei előtt, hogy példának okáért az 1700-ban ismét zálogba vett Gyulai Hegyes okvetlenül behozza a 2240 frt zálogsumma kamatait vagy az 1713-ban szerzett Zelemér az 500 frt interessét. A természetben nyert földjára-dékok, a polgárság megélhetésének könnyebülése, teherviselőképességének emelkedése volt az a recompensatio, amelyet a zálogsummákért vártak.

Más jövedelmi források, nem az összehalmozott roppant földbirtok, fedezték a város százféle kiadásait, És ha csak egy-egy Szejdi, Caraffa, Galga nem csikart ki rengeteg sarczot a debreczenieken, ezek a közjövödelmek elegendők is voltak a rendes terhek viselésére.

A város legfőbb jövedelmei ezek valának:

1. bor-, ser-, égettbor-mérés, 2. rendes adók, 3. boltbérek, 4. vásári

1) Városi jkv. 1714. 419. l.

2) Városi jkv. 1719. 693. l.

3) Városi jkv. 1716. 847. l.

4) Városi jkv. 1704. 745. l.

5) Városi jkv. 1715. 596. l.

jövedelmek; 1693. után vámvételek, 5. praediumok haszna, 6. egyháziak bevételei.

A *bor-* általában az *italmérés* a város közönségének privilegiumához tartozott s ezt a jogot akként gyakorolta századokon keresztül, hogy a hegyeken és kerteken termelt bort az előjáróság készpénz fizetése mellett átvette a termelő polgároktól s a város korcsmaiban a városházi és kardosházi borbirák felügyelete alatt nyereséggel igyekezett kiméretni. A ser- és égettbor kimérése részint házi kezelés mellett, részint bérbeadás útján eszközöltetett. 1676-tól 1682-ig a városházi borinspectorok 25,129 cseber bort 119,190 frt értékben (évi átlag 17,027 frt), a Kardosházi borbirák 1676—1683. években 130,642 cseber bort 582,128 frt értékben (évi átlag 72,766 frt) árúsítottak el. Ha bár tetemes összegre rugott a termelőknek fizetett bor ára; a kezelés költsége; a praedicatorok, cantorok fizetésének egy részét ez a pénztár viselte; egyéb terhek is neheztedek rá; olykor pedig jelentékeny károk és veszteségek érték a borüzletet: mégis nagy összegek jutottak a nyereségből a főbíró kezébe. A városházi borbirák ugyanis évente csak néhány száz forintot, de a Kardosháziak 1676-tól 1683-ig — nyolcz év alatt — 123,794 frtnál többet administraltak Bíró uramnak (évi átlag 15,478 frt.)

A város kétféle *sert*, méhsert és árpasert méretett. Borhoz képest kevés fogyott el mindegyikből. Csak 200—300 cseberre ment a méhserből az évi fogyasztás. Árpaserből valamivel több. Mégis a sermérésen 9 év alatt 5788 frt. haszna volt a városnak (évi átlag 643 frt). Nagyobb részét a bíró vette kezelés alá. *Égettbornak*, melyet a város korcsmaiban eladott bor seprűjéből főztek, 500 frt körül forgott az évi jövedelme. Az égettbor-birák 6 frt salariumán kívül mind a bíró kezébe jutott.

A 18. század elején rohamosan emelkedett az ital, főként pedig a bormérés jövedelme. A városházi borbirák 1705-ben 8540, 1706-ban, noha kétszer futott el a város egész népe, 10,646, 1707-ben 20,778, 1709-ben 7285 frt, a Kardosházi borbirák pedig 1705-ben 20,968, 1706-ban a két rendbeli futáskor szenvedett 15,000 frt kár mellett is 30,257, 1707-ben rézpénzül 47,182, fehérpénzül 3720, 1709-ben 14,773 frt nyereséggel számoltak el. Csak az volt a baj, hogy a libertásnak átkozottul csekély értéke volt.

1707-ben a pálinka és aquavita árúsítása 36,021 frt nyers bevétellel járt s ebből 17,383 frt. administraltatott rézpénzben a generalis perceptoraknak.

Adókból 1676—1684 között 262,987 frt-nak kellett volna befolyjni (évi átlag 29,220 frt). De az elveszett, be nem hajtható adó minden évben felrugott 2—3 ezer forintra. A kivetett adó legnagyobb része mégis elég pontosan befolyt. A ki több évről hátrányban maradt, annak

iziben elvette házát, kertjét a város és másnak adta el. Különösen sok ingatlant elszedelt a tanács portioért az 1690-es években, nem is szólván a Caraffa-féle siralmas emlékü portiozásról, amikor száz meg száz fizetni nem tudó polgár elveszítette a vagyonát. Az adóbeli jövedelmeknek közel felét a főbíró vette kezelésé alá, a mondott években összesen 128,821. frtot (átlag 14,314 frt); a többit utalványokra (cedulákra), vásárlásokra és kezelésre fizették ki alsó és felső járási esküttbírák uramék, akik az adószedést végezték.

A kurucz világból csak az 1705. évi adóexactorok számadását ismerjük. Ekkor a két járásra együtt 10,753 frt adót vetettek fel, melynek körülbelül 10°/o-a nem volt behajtható. A generalis perceptor urakhoz a kezelés s egyéb kiadások levonása után 7743 frtot szolgáltatottak be.

A *városháza* és más *közházak* alatti *boltok*, melyek között párszor a váradi ház pinczéjének bére is előfordul, a török uralom idejében több jövedelmet hajtottak, mint a 18. század elején. Ezek 1676—1684. között 13,629 frtot (átlag 1947 frt), 1705—1709 közt pedig 6284 frtot rézpénzben és 222 frt ezüstben (évi átlag 1600 frt) jövedelmeztek. A futások miatt a tanács két évben is elengedte a boltbérek egy részét.

A *vásártbírák* 1676-tól 1684-ig — 9 év alatt — 16,387 frt jövedelemről számoltak (évi átlag 1820 frt). Később tetemesen csökkent a vásártartási jog jövedelme (évente 170—270 frt közt mozgott); de 1693 után pótolta a vámszedés haszna, mely 1705-től 1709-ig 13,357 frtot tett (évi átlag 3339 frt.)

A praediumokat már fentebb láttuk.

Az *egyházfiak* kezelték az ekklesiára, scholára, szegényekre tett önkéntes adományokat, s ők fizettek némely idetartozó apróbb kiadásokat. 1676—1682 között 3360 frt bevételről számoltak.

Végül 1693. előtt, újra szabad és királyi várossá lett Debreczen, külön pénztárt kezelt a főbíró. A főbírák számadási kivonatai is megvannak 1676-tól 1684-ig. Sajnos, a kiadások részletezését nem ismerjük. De aligha csalódunk abban a feltevésben, hogy közvetlenül a bíró, a debreczeni res-publica legfőbb mandatariausa fizette török és magyar részre a tributumot; ő viselte a se szerit se számát nem érő ajándékok költségeit s általában ő gondoskodott minden discret természetű kiadásokról amilyenek voltak a praediumok zálogsummái is. A már sokszor említett 9 év alatt nem kevesebb, mint 354,599 frt bevételt kezelték lelkiismeretes hűséggel a főbírók. Egyre-másra 39,399 frt esik minden évre. Esztendőnkint ami párszáz forint maradvány mutatkozott, számadáskor letették a tanács asztalára.

1693 után a főbírák pénzkezelési tiszte a generalis perceptorokhoz

ment át. De csak 1706-ból van feljegyezve, mennyi bevételök volt. Ebben a nyomorúságos évben is 41,968 frtot vettek át különböző pénzkezelő officialisoktól. Felsorolva van, kitől mennyit. Nagy kár, hogy kiadásai részletezése félbe maradt.

*

Ezzel én is végét szakíthatom igénytelen munkámnak. Egy darab követ próbáltam faragni ama nagy épület falához, amely a nemzet mezőgazdasági tevékenységének ezer éves multját hirdeti. E követ tökéletlensége, csiszolatlansága mellett is vajha beilleszthetnék az építőmesterek, ahová szántam. Olyan városnak anyagából faragtam, amely emberemlékezet óta mindig színmagyar volt; olyan kornak az anyagából, amikor a szántóvetőnek az eke mellett is szablyát-puskát kellett személye, munkája védelmére magával hordozni . . . Mikor közel és távol csak düledező romok jelölték egykor virágzó falvak helyét; a föld népét pedig vagy leölte, vagy hontalan bujdosásba kergette a török, tatár: a parlagon heverő, elvadult mezőket a csodálatos kitartású, szívós debreczeni polgárság vette gondjaiba s az erőszakkal megsémisített kulturát azokon új életre támasztva, közjóra így gyarapította tovább a nemzeti vagyont. Erről a nehéz, hősi küzdelemlről írtam, amiket írtam.